

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ПОНЯТТЯ ОСОБИ ПОТЕРПІЛОГО ВІД ЗЛОЧИНУ

Курилюк Р. М.

здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня

спеціальності 081 – Право

Чернівецький юридичний інститут

Міжнародного гуманітарного університету

*Науковий керівник: **Бабій А. Ю.***

кандидатка юридичних наук, доцентка,

доцентка кафедри юриспруденції

Чернівецький юридичний інститут

Міжнародного гуманітарного університету

м. Чернівці, Україна

Терміном на позначення суб'єктів, яким заподіяно шкоду внаслідок вчинення відносно них діянь, за які законодавчими актами України передбачено кримінальну відповідальність, є термін «потерпілий», що вживається у КК і КПК України. Проте, у КК України законодавець не закріпив визначення цього поняття. У доктрині кримінального права сформовано декілька підходів до визначення поняття потерпілого від злочину: вузький, що охоплює окремий вид суб'єкта соціуму – фізичних осіб; розширене, яке включає фізичних та юридичних осіб; гранично широке, за якого ним охоплюються фізичні та юридичні особи, держава, суспільство [1, с. 37-38]. Реалізація кримінальної відповідальності за злочини відбувається у процесуальній формі, тому запропоновані доктриною кримінального права поняття потерпілого від злочину та положення КК України, з точки зору криміналістики, варто розглядати комплексно, у поєднанні з нормами КПК України та положеннями кримінальної процесуальної науки.

Інтеграція віктимологічних знань до криміналістики вплинула на термінологічний апарат науки. Крім законодавчого терміну «потерпілий», у криміналістиці використовується віктимологічний термін «жертва злочину». Віктимологія запропонувала наукам кримінально-правового циклу термінологічну альтернативу. Так, центральним поняття віктимології є поняття «жертва злочину», поряд із яким також вживається поняття «потерпілий» [1, с. 205]. Термін «жертва злочину» у віктимології визначається також неоднозначно, що

пояснюється дискусіями з приводу предмета віктимології та її місця у системі наук. На сьогодні можна віднайти різні визначення поняття «жертва злочину» – від вузького до широкого розуміння. Узагальнюючи такі позиції, В.С. Христенко дійшла висновку, що існують два підходи до визначення поняття «жертва злочину»: 1) це людина чи спільність людей у будь-якій формі їх інтеграції, яким прямо чи опосередковано спричинено шкоду злочином; 2) це фізична особа, людина, якій безпосередньо злочином заподіяно фізичну, моральну чи матеріальну шкоду. Вчена переконана, що жертвою злочину є фізична особа, якій безпосередньо спричинена шкода або спільність людей у певній формі їх інтеграції, яку обумовлює наявність адитивної віктимності [2, с. 35]. Прикладом розширеного тлумачення досліджуваного поняття є позиція В.О. Тулякова, який визначає жертву злочину як фізичну особу (соціальну спільність, організацію), якій злочином завдано фізичну, матеріальну чи моральну шкоду. Жертвами злочинів можуть бути фізичні та юридичні особи (соціальні спільноти), яким безпосередньо була завдана шкода злочином, девіанти у злочинах без жертв (первинна жертва), члени сім'ї, близькі особи, родичі, утриманці первинних жертв (рикошетні жертви) [3, с. 38]. З приводу використання терміну «потерпілий» у віктимології, зауважимо, що йдеться про процесуальний статус особи. Як вказує В.С. Батиргареева, підхід, в якому провадиться відмінність між поняттями «жертва злочину» та «потерпілий від злочину», виходячи з факту знаходження особи, що зазнала шкоди, у сфері дії правових норм превалює у кримінологічній науці та науках кримінального циклу [1, с. 207]. У цілому погоджуючись з таким твердженням, одночасно потрібно зробити деякі застереження. Говорити про «факт знаходження особи, що зазнала шкоди у сфері дії правових норм» і на цій підставі розмежовувати поняття «жертва злочину» та «потерпілий від злочину» вбачається некоректним, оскільки встановлюючи кримінальну відповідальність, КК України передбачає захист суспільних відносин, суб'єктом яких і є потерпілий, а отже, факт вчинення відносно нього злочину, визнання останнього злочинним державою, вже є сферою дії правових норм [4, с. 29]. Кримінально-правові відносини виникають до входження злочинного акту до орбіти кримінального процесу. Розмежування понять «жертва злочину» та «потерпілий» має відбуватись виходячи з факту знаходження особи, яка зазнала шкоди у сфері дії кримінально-процесуальних норм. Слушним вбачається зауваження П.Л. Слободянюка, що основним терміном на позначення осіб, яким спричинено шкоду злочинним посяганням, повинен залишатися термін «потерпілий» як обраний законодавцем. Синоніми цього слова, особливо «жертва злочину», можна використовувати для більшої точності [5, с. 17].

Отже, демаркаційна лінія для криміналістики між поняттями «жертва злочину» та «потерпілий» полягає у процесуальному статусі особи: не кожна жертва злочину стає потерпілим у кримінальному провадженні, як і не кожний потерпілий у кримінальному провадженні фактично є жертвою злочину. Так, якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває у стані, який унеможливило подання нею заяви, потерпілим у такому разі визнається особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідними клопотаннями потерпілими може бути визнано кілька осіб (частина 6 статті 55 КПК України) [6]. Близькі родичі чи члени сім'ї жертви злочину користуються правами та виконують обов'язки, які передбачені для потерпілого від кримінального правопорушення. Тобто, процесуальний статус потерпілого у кримінальному провадженні надано «рикошетним» жертвам злочину. Такі потерпілі й особливості їх участі у кримінальному провадженні мають детально досліджуватися вченими-криміналістами, оскільки з такими потерпілими можуть відбуватися ті самі психологічні процеси, що й з безпосередньою жертвою злочину, вони можуть впливати на хід досудового розслідування та судового провадження.

Поряд з термінами «жертва злочину» та «потерпілий», у криміналістиці використовуються також терміни «особа жертви злочину» та «особа потерпілого». Такі поняття є похідними від понять «жертва злочину» та «потерпілий», проте мають власне змістове навантаження. Так, у науці вже давно існує проблема відмежування категорій «особа» від категорій «особистість», «індивідуальність» та «індивід», які відображають різні характеристики людини, що визначаються в біогенетичному, соціологічному та персонологічному підходах. Найбільші проблеми, у тому числі у криміналістиці, викликає змістове розмежування понять «особа» та «особистість», які у криміналістиці часто вживаються як синоніми. З метою наголошення на психологічній складовій особи, її індивідуально-психологічних якостях може використовуватися термін «особистість», у цьому полягає особливість криміналістичного дослідження жертв злочинів. Поруч із цим, термін «особа потерпілого» у криміналістиці довгий час був соціально-психологічним поняттям, яке охоплювало певну систему даних про потерпілого (фізичну особу), що відображалася у системі його типових ознак, властивостей, якостей та поведінки. З визнанням за юридичною особою права бути потерпілим у кримінальному провадженні постає питання про правомірність використання терміну «особа потерпілого» в соціально-психологічному контексті. На сьогодні акцент має зміститися з соціально-психологічного поняття на правове, що позначає родові поняття фізичної та юридичної особи.

Таким чином, жертвою злочину є фізична особа, якій безпосередньо завдано фізичної, моральної чи майнової шкоди або юридична особа, якій завдано майнової шкоди у результаті вчинення щодо таких осіб злочину. Потерпілим вважається жертва злочину, а також близькі родичі чи члени сім'ї особи, яка загинула в результаті вчинення щодо неї злочину або перебуває у стані, який унеможливує її участь у кримінальному провадженні, за умови, що така особа подали заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як потерпілого. Особа потерпілого у криміналістиці – це самостійний елемент криміналістичної характеристики злочинів, якій містить систему даних про потерпілого від певного виду (групи) злочинних посягань і пов'язаний кореляційними внутрішніми та зовнішніми зв'язкам відносно такої системи. Виокремлення особи потерпілого як елемента криміналістичної характеристики злочинів, дає змогу на статичному рівні встановити і проаналізувати зв'язки, з одного боку, між злочинцем і потерпілим, а з іншого, – між потерпілим та іншими елементами злочинної події та криміналістичної характеристики злочинів.

Література:

1. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / за заг. ред. Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова. Х. : Кроссрууд, 2008. 364 с.
2. Христенко В.Є. Психологія жертви: навчальний посібник. Х.: Консум, 2001. 256 с.
3. Туляков В.О. Виктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми): монографія. Одеса: Юридична література, 2000. 336 с.
4. Кримінальне право України: загальна частина: підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 4-е вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2010. 456 с.
5. Слободянюк П.Л. Судовий захист потерпілих як юридична гарантія прав людини в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. К., 2019. 233 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.